

До спеціалізованої вченої ради Д 26.007.05
у Національній академії внутрішніх справ
03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, доцента Шевчишена Артема Вікторовича на дисертацію Фарими Миколи Миколайовича на тему: «Розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Актуальність теми. Один з найнебезпечніших видів кримінального бізнесу – використання з комерційною чи особистою метою послуг найбільш незахищених категорій – дітей. Масштаби поширення цього явища викликають занепокоєння національних урядів, стурбованість широких верств населення та міжнародної спільноти.

В Україні протягом останніх років спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2, 3 ст. 149 Кримінального кодексу України вчинених відносно осіб, які не досягли 18-річного віку.

Досить важливим є також той факт, що діти мають обмежені можливості захистити себе та повідомити про вчинений проти них злочин, а сама торгівля дітьми або інша незаконна угода щодо дитини може мати різноманітні прояви і досить складний механізм вчинення, коли окремі злочинні дії виконуються різними особами (групою осіб). Крім того цей злочин, як правило, має оболонку цивільно-правових відносин (усиновлення, працевлаштування, надання медичних послуг тощо), що створює суттєві труднощі у збиранні доказів, відмежування від інших суміжних з ним злочинів; вчиняється на території кількох держав, що обумовлює необхідність співробітництва з правоохоронними органами інших країн у їх виявленні та розслідуванні. Саме тому в умовах сьогодення існує потреба у розроблені окремої криміналістичної методики організації розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини, тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань в умовах чинного кримінального процесуального законодавства. Викладене й зумовлює актуальність проведення даного дисертаційного дослідження.

Актуальність дослідження Фарими М.М. підкреслює також його зв'язок

з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України № 5/2015), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України № 501/2015), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р); Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр. (наказ МВС від 16 березня 2015 р. № 275); Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС від 11 червня 2020 р. № 454).

Викладене свідчить про актуальність і нагальність обраної тематики.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Викладені в роботі наукові положення та висновки є обґрунтованими, аргументованими та переконливими. Про достатній рівень достовірності значною мірою свідчить опрацювання здобувачем достатнього обсягу літературних джерел з різних галузей наукового знання.

Варто зазначити, що наукові джерела автором використані критично – з відповідним обґрунтуванням власної точки зору, акцентовано увагу на дискусійних моментах та аргументовано викладені висновки за результатами проведеного аналізу.

Особливої уваги заслуговує емпірична база дослідження, на яку опирається дисертант, яка додає роботі репрезентативності. Так, автором використано систематизовані матеріали офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора за період 2014–2020 рр.; результати вивчення матеріалів 135 кримінальних проваджень про торгівлю дітьми або іншу незаконну угоду щодо дитини (частини 2, 2 ст. 149 КК України) за 2014–2019 рр.; узагальнені дані анкетувань 143 слідчих та 152 оперативних працівників Національної поліції України з різних областей України, а також власний досвід роботи у практичних підрозділах органів досудового розслідування.

Аналіз роботи свідчить, що автором для виконання поставлених задач вдало застосовано сукупність методів і прийомів наукового пізнання, що надали можливість усебічно вивчити об'єкт дослідження.

Ураховуючи вказане, наявні всі підстави вважати, що наукові положення та висновки, сформульовані у дисертації, є належним чином обґрунтованими та достовірними.

Наукова новизна одержаних результатів. Віддаючи належне науковому доробку вчених, які досліджували проблеми розслідування кримінальних правопорушень щодо дітей, передбачених розділами IV, XII Особливої частини КК України, варто зазначити, що дисертація Фарими Миколи Миколайовича є одним із перших в Україні комплексним монографічним дослідженням теоретичних та практичних аспектів методики розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини з урахуванням сучасного стану кримінального процесуального законодавства та правоохоронної діяльності. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій.

Викладене вище підтверджує актуальність обраної Фаримою М. М. теми дослідження та необхідність подальшого опрацювання цього напрямку наукового дослідження.

До найважливіших положень, що містять елементи наукової новизни, і можуть бути зараховані до числа тих, що сформульовані вперше, слід віднести наступні:

розроблено наукові основи криміналістичної методики розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини в умовах нового кримінального процесуального законодавства, визначено її місце в системі видових (внутрішньовидових) і позавидових методик, а також структуру криміналістичної характеристики, до якої включено такі елементи: спосіб підготовки, учинення та приховування злочинів; обстановка вчинення та слідова картина; відомості про осіб, які вчинили злочини, злочинні групи та особу дитини-потерпілого (-их);

систематизовано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування за обсягом і змістом наявної інформації про подію злочину й особу злочинця (підтверджений факт торгівлі дітьми, особа підозрюваного встановлена та затримана; підтверджений факт торгівлі дітьми, особа підозрюваного не встановлена; підтверджений факт торгівлі дітьми, відомості про злочинця є, проте місцезнаходження його не відоме); за джерелами вихідної інформації (досудове розслідування розпочато після безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України або за заявою батьків, законних представників чи інших громадян (родичів)) та запропоновані напрями розслідування й алгоритм проведення процесуальних дій, тактичних операцій за кожною з них;

визначено типові слідчі версії початкового етапу розслідування, залежно від взаємозв'язку злочинець–дитина (дитина знайома зі злочинцем; не знайома, але запам'ятала ознаки і зможе його впізнати; познайомилась зі злочинцем незадовго до реалізації злочинного наміру; не знайома зі злочинцем і впізнати його не може).

Окрім викладеного, низка інших наукових положень автора (с. 21 – 23) містять елементи оригінальності та є внеском у розвиток науки та практики криміналістики та кримінального процесу.

Оцінка змісту дисертації та автореферату. Дисертація та автореферат характеризуються логічним і чітким змістовим наповненням, відповідно до плану.

Загалом дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (312 найменувань) на 32 сторінках і чотирьох додатків на 14 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок, з них основного тексту – 186 сторінок.

У **вступі** автором обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, задачі, методи, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну, теоретичну та емпіричну базу, вказано на зв'язок роботи з програмами та планами, сформульовано основні теоретичні положення, що обумовлюють наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, окреслено конкретні форми їх апробації та впровадження в освітній процес, практичну та законотворчу діяльність.

Розділ 1 «Теоретичні основи дослідження та криміналістична характеристика торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Значення криміналістичної характеристики для формування методики розслідування торгівлі дітьми» проаналізовано основні сучасні підходи до розуміння сутності криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, висвітлено її роль як важливого елемента методики розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини. Наголошено на комплексному характері методики розслідування таких злочинів, оскільки очевидний її тісний взаємозв'язок як з видовими (кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи, моральності) і підвидовими методиками розслідування (експлуатація дітей, жебрацтво, порнографія), так і з методикою розслідування злочинів, вчинених організованими групами.

Важливим є проведений автором аналіз слідчо-судової практики та літературних джерел щодо проблематики торгівлі людьми (с. 31 – 36), який дозволив виділити такі класифікаційні групи злочину даної категорії: торгівля

людьми з метою сексуальної експлуатації; торгівля людьми з метою трудової або іншої експлуатації; торгівля дітьми; торгівля людьми з метою вилучення органів, проведення дослідів над ними без їх згоди; торгівля жінками з метою примусу їх до вагітності.

А також в результаті проведеного дослідження виокремлено основні структурні елементи у комплексній криміналістичній методиці розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини (с. 46).

У підрозділі 1.2 «Елементи криміналістичної характеристики торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини» наголошено, що спосіб як елемент криміналістичної характеристики є переважно повноструктурним елементом, що включає в себе весь комплекс дій злочинців по підготовці, вчиненню та приховуванню слідів злочинного діяння, які охоплюються єдиним злочинним мотивом (92 % опитаних слідчих).

Дисертантом виокремлено та досліджено типові способи вчинення злочину (с. 53 – 59), якими є: усиновлення (удочеріння) задля наживи (35 %); усі форми сексуальної експлуатації (31 %); використання в порнобізнесі (15 %); втягнення у злочинну діяльність; використання у збройних конфліктах, виконання дітьми бойових завдань (8 %); примусова праця або примусове надання послуг (5 %); вилучення органів (3 %); проведення дослідів (2 %); рабство (1 %), а також типові способи приховування злочину (с. 62 – 63).

Вагомим внеском дисертанта є визначенні на основі проведеного опитування конкретні місця, де утримуються викрадені особи до перевезення їх за кордон і подальшого продажу (с. 66), якими є: міська квартира, дім, дача злочинців – (31,1 % респондентів); квартира, яку знімають злочинці, – (30,2 % респондентів); гараж, сарай, підвал будинку – (14,1 % респондентів); приміщення комерційних фірм (що під прикриттям займаються торгівлею людьми) – (10,1 % респондентів); готель, пансіонат, будинок відпочинку – (9,2 % респондентів); конспіративна квартира – (8,3 % респондентів); гуртожитки – (5,1 % респондентів); інші приміщення (будівлі, що ремонтуються або будинки, призначені для зносу, технологічні бункери, колодязі тощо) – (4,6 % респондентів).

Автор визначає, що важливим джерелом криміналістично значущої інформації в кримінальних провадженнях щодо торгівлі дітьми є слідова картина, яку становлять: матеріальні, ідеальні та електронно-цифрові сліди. При цьому автором на основі результатів проведеного опитування розглянуто кожен її елемент.

Не залишив поза увагою дисертант і питання дослідження особи злочинця та особи дитини-потерпілої (с. 71 – 88).

На основі вивчення кримінальних проваджень встановлено, що вікову групу злочинців становлять особи жіночої статі (62 %), віком 35–50 років (44 %) та 25–35 років (26 %), жителі міст (62 %), які здебільшого добре обізнані з Інтернет-технологіями та системами телекомунікацій, ніде не працюють і не навчаються (19 %). Серед засуджених значну частину становлять підприємці (15 %), службові особи (14 %), працівники правоохоронних органів (10 %). Рецидив злочинів становить 24 %.

А також, залежно від правового статусу, жертв-дітей розподілено на такі групи: 1) діти, факт народження яких не був зареєстрований батьками в органах державної влади, і при цьому вони знаходились на утриманні батьків (діти осіб без визначеного місця проживання, цигани, безпритульні) (33 %); 2) діти, що були залишені батьками, або батьки яких були позбавлені батьківських прав, і які знаходились на утриманні дитячих будинків або інтернатів (24 %); 3) діти, факт народження яких був зареєстрований і які виховувались у малозабезпечених (часто багатодітних) сім'ях, де батьки зловживали алкоголем або вживали наркотичні засоби (23 %); 4) діти, батьки яких були введені в оману (як правило, медичним персоналом пологового будинку) шляхом повідомлення про смерть при народженні або про народження мертвого немовляти (19 %).

Розділ 2 «Організація початкового етапу розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини» автором на підставі проведеного дослідження доведено обов'язковість встановлення події кримінального правопорушення на початковому етапі розслідування (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України), а саме: факт учинення торгівлі (передачі чи одержання) або вербування, переміщення або переховування дитини, факт учинення торгівлі дітьми, пов'язаний з діями медперсоналу пологових будинків, факт учинення торгівлі дітьми під час порушення порядку усиновлення (удочеріння); коло осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення (прізвище, ім'я, по батькові, рік, місяць, день і місце народження, громадянство, національність, освіта, сімейний стан, наявність судимості, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання, стан здоров'я, рівень її фізичного та розумового розвитку, наявність співучасників торгівлі людьми, форма їх співучасті); мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; обставини укладання угоди між покупцем та продавцем дитини, наявність погроз чи тиску з боку покупця; час, місце й спосіб вербування, переміщення, переховування, передачі чи

одержання дитини; умови оплати за продаж дитини (грошові кошти, транспортний засіб, нерухоме майно, певні послуги тощо), час, місце, сума та спосіб здійснення оплати (готівка, банківський переказ); вік потерпілої дитини (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та загального розвитку дитини; вид та умови експлуатації дитини, її наслідки (завдання шкоди фізичному чи психічному здоров'ю дитини), чи застосовувались погрози до потерпілого (вид і характер).

А також встановити умови життя неповнолітнього, зокрема: склад сім'ї, взаємини між дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання дитини, морально-побутові умови сім'ї; обстановку в школі чи іншому освітньому закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, характер та ефективність раніше застосовуваних виховних заходів; зв'язки неповнолітнього тощо.

У підрозділі 2.2 «Типові слідчі ситуації та версії розслідування» автором на основі проведеного дослідження виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: 1) досудове розслідування розпочато після безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України (39 %); 2) досудове розслідування розпочате у зв'язку із заявою батьків, їх законних представників чи інших громадян (родичів) (61 %).

Встановлено, що на формування слідчої ситуації впливають чинники психологічного, інформаційного, процесуального, тактичного, організаційно-технічного характеру. Поеднання всіх чинників обумовлює індивідуальний характер кожної слідчої ситуації. Відповідно до слідчої ситуації, слідчий приймає тактичні рішення, тобто обирає мету тактичного впливу, на слідчу ситуацію в цілому чи її окремі компоненти, на хід і результати процесу розслідування та його елементи із визначенням методів, прийомів та засобів досягнення цієї мети.

Автором слушно зауважено, що успішне функціонування добре організованого злочинного угруповання, що спеціалізується на торгівлі дітьми, вимагає наявності корумпованих зв'язків, у тому числі в правоохоронних органах (особливо в нижчих ешелонах). Чим міцніше і впливовіша група, тим вона «авторитетніша», тим більше має корумпованих зв'язків, вище їх рівень.

Дисертантом також зазначено, що важливе значення для практичної діяльності органів досудового розслідування має висунення та перевірка окремих (приватних) слідчих версій. Вони можуть стосуватися: способу вчинення кримінального правопорушення; місця вчинення кримінального

правопорушення; віку злочинця та потерпілої особи; складу учасників злочинного утворення, їх функцій та оплати.

У підрозділі 2.3 «Організація взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами» висвітлено специфіку організації взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав, яка здійснюється через Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції МВС і Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України.

На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень автором встановлено, що така взаємодія найчастіше відбувається у формі: обміну оперативно значущою, криміналістичною та іншою інформацією про торгівлю дітьми (29 % вивчених кримінальних проваджень); виконання запитів і доручень про міжнародну правову допомогу (23 %); сприяння в проведенні СРД, НСРД та інших процесуальних дій (26 %); підготовки кадрів, надання експертних послуг, постачання науково-технічних засобів, надання технічної допомоги (21 %). Лише в поодиноких випадках створювались спільні слідчі групи (2 %).

Доведено що, ефективність боротьби з торгівлею людьми в усіх її формах може бути досягнута лише за умови взаємодії з громадськістю, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями.

Варто зауважити, що автором і це питання досліджено відповідно до матеріалів кримінальних проваджень, які свідчать, що слідчі (у 77 % кримінальних проваджень) взаємодіють з Міжнародною організацією з міграції в Україні, Всеукраїнською коаліцією громадських організацій в протидії торгівлі людьми, Координатором проєктів ОБСЄ в Україні, Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна».

Розділ 3 «Організація і тактика збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини» розглянуто такі першочергові СРД, як огляд, обшук, допит.

Автор вказує, що під час розслідування торгівлі людьми можливі такі варіанти огляду місця події: місця утримання, переховування або експлуатації дитини; місцевість або приміщення поза місцем події; місця затримання підозрюваних осіб транспортні засоби; приміщення установи, де здійснювалися вербування дітей. Система тактичних прийомів при дійсному відображенні

події кримінального правопорушення охоплює: зіставлення первинних даних і обстановки місця події для виявлення слідів злочину; аналіз окремих слідів на місці події; моделювання події, що відбулася; зіставлення змодельованої події з реальною обстановкою місця події аналіз ознак знищення слідів; залучення до огляду осіб, які повідомили про кримінальне правопорушення.

Особливу увагу автором акцентовано на типових документах під час розслідування незаконної передачі для експлуатації новонароджених персоналом пологових будинків.

Джерелами доказів в електронній формі можуть бути: різноманітні носії інформації; моноблоки, мобільні пристрої (мобільні телефони, планшетні комп'ютери), цифрові камери, роутери, маршрутизатори, комп'ютерні мережі, глобальна мережа Інтернет, звукозаписи та відеозаписи тощо, тобто джерелом доказів може бути будь-який електронний пристрій, який заходиться на місці обшуку. При цьому дисертант слушно зазначає, що важливу інформацію можуть містити й тимчасові файли – більшість текстових редакторів і систем управління базами даних створюють тимчасові файли як побічний продукт нормальної роботи програмного забезпечення.

Особливу увагу автор приділив питанню проведення допиту дитини, яка потерпіла від торгівлі або іншої незаконної угоди щодо неї та виокремив особливості його проведення.

Серед тактичних прийомів при допиті дітей-потерпілих автор звертає увагу на такі: формування психологічного контакту слідчого з допитуваними; для відновлення контексту події пропонується розповісти про обставини, супутні факту, що цікавить слідство; з'ясувати відчуття, реакції на те, що відбувається; що він особисто відчув, у яких документах знайшли віддзеркалення названі ним факти; відтворення подій у різній послідовності; «активізація пам'яті» допитуваного, для чого необхідно застосувати: допит з використанням асоціативних зв'язків; повторний допит за обмеженим колом обставин; допит на місці події; повторне пред'явлення допитуваному предметів, пов'язаних з обставинами, що цікавлять слідство; психологічна взаємодія в процесі допиту безпосередньо спрямована на виявлення установок на брехню й отримання правдивих показань.

У результаті дослідження питання проведення обшуку встановлено, що типовими об'єктами пошуку під час розслідування торгівлі дітьми є: знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення; предмети, що зберегли на собі сліди кримінального правопорушення; предмети, отримані як наслідок злочину; інші предмети, що виступають засобом для встановлення обставин, що входять до предмету доказування; документи; особи, які розшукуються;

транспортні засоби, які використовувалися під час викрадення, переміщення осіб, а також як місце передачі грошових коштів за особу чи експлуатації особи

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень здійснено розподіл типових слідчих ситуацій під час проведення обшуку, зокрема: а) залежно від присутності особи, житло чи інше володіння якої обшукується (обшук у присутності або за відсутності особи, житло чи інше володіння якої обшукується, та яка підозрюється у вчиненні торгівлі дітьми); б) залежно від наявності фактора протидії органам досудового розслідування (добровільна видача або відмова від видачі об'єктів пошуку, вказаних в ухвалі слідчого судді; бажання видати частину об'єктів, щоб запобігти виявленню та вилученню інших об'єктів, що доводять причетність до вчинення інших кримінальних правопорушень (наприклад, холодна та вогнепальна зброя, наркотичні засоби, підроблені документи тощо); бажання видати тільки частину об'єктів, щоб уникнути виявлення більш значної частини (наприклад, грошей, отриманих від торгівлі людьми)); в) залежно від лінії поведінки особи, житло чи інше володіння якої обшукується (слідчі ситуації активної допомоги (характерна добровільна видача об'єктів), нейтральної поведінки (характерна відмова від спілкування з працівниками поліції, особа демонструє свою байдужість) та активної протидії (характерні дії, що перешкоджають пошуковим діям, особа не виконує законних вимог працівників поліції, зневажливо висловлюється, знищує об'єкти, що можуть бути доказами)); г) залежно від способу зберігання об'єкта пошуку (об'єкт пошуку сховано у сейфах, тайниках, у недоступних місцях; зберігається відкрито без будь-яких змін якостей; видозмінено або знищено).

У підрозділі 3.2 «Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини» згідно з проведенням опитуванням встановлено, що найчастіше у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії проводяться такі НСРД: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж і спостереження за особою, річчю або місцем (візуальне спостереження) (81 % опитаних); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (79 %); встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (73 %); аудіо-, відеоконтроль особи (72 %); зняття інформації з електронних інформаційних систем (68 %); контроль за вчиненням злочину (у формі імітації обстановки вчинення злочину) (42 %).

Особливої уваги заслуговує дослідження питання проведення контролю за вчиненням злочину. Імітування обстановки злочину є НСРД, яка полягає в діях слідчого, уповноваженої особи з використанням імітаційних засобів, які створюють уявлення про вчинення реального злочину для запобігання йому та

викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення. Також це НСРД, яка становить комплекс організаційних і процесуальних дій слідчого (іншої вповноваженої особи) з використанням несправжніх (імітаційних) засобів для створення штучних умов учинення реального злочину з метою викриття та документування діяльності відомої чи невідомої особи (осіб), яка містить ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

У підрозділі 3.3 «Використання спеціальних знань під час встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження» визначено форми використання спеціальних знань, які застосовують під час розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини.

У результаті вивчення думок науковців автор відносить до основних форм застосування спеціальних знань і технічних засобів у межах розслідування аналогічних злочинів: безпосереднє використання суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності при виконанні своїх процесуальних функцій щодо збирання, дослідження й оцінки доказів; участь спеціалістів при провадженні СРД; призначення і провадження судових експертиз.

При цьому дисертант визначає важливою формою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом торгівлі дітьми, залучення експерта та проведення експертизи, а також проводить детальний аналіз кожного виду експертизи, що найчастіше проводиться під час розслідування злочинів даної категорії, зокрема це:

1) криміналістичні експертизи: почеркознавча; технічна експертиза документів; трасологічна, дактилоскопічна; фототехнічна; відео-, звукозапису; матеріалів, речовин і виробів; молекулярно-генетична; 2) комп'ютерно-технічна експертиза; 3) психологічна експертиза; 4) мистецтвознавча експертиза; 5) медичні експертизи: експертиза тілесних ушкоджень; експертиза статевих станів.

Висновки відповідають поставленим завданням дослідження у межах обраного об'єкта та предмета, містять розроблені автором теоретичні наукові положення, практичні рекомендації, пропозиції із удосконалення чинного законодавства.

Дисертація виконана українською мовою. Стиль викладення матеріалу – науковий. Оформлення відповідає всім, встановленим на сьогодні для такого виду робіт, вимогам. Дисертація містить відповідні додатки, акти впроваджень, що також репрезентують наукові висновки та авторський внесок у законотворчу та практичну діяльність, освітній процес.

Відаючи належне глибокому, якісному дослідженню автора, необхідно звернути увагу на окремі положення та висновки, які мають дискусійний характер чи вимагають додаткового обґрунтування під час захисту:

1. У підрозділі 2.3 «Організація взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами» автор, серед іншого досліджує питання взаємодії слідчих з оперативними підрозділами поліції.

У той же час, аналіз відповідного змісту підрозділу дослідження (с. 130 – 150) не надав можливості з'ясувати, у чому саме полягає особливість взаємодії слідчих з оперативними підрозділами під час розслідування саме даної категорії злочинів. Тому дане питання потребує додаткового пояснення автора під час публічного захисту.

2. У підрозділі 3.1 «Криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини» автор, серед іншого, досліджує питання особливостей проведення допиту, та особливу увагу концентрує на проведенні допиту дитини, яка потерпіла від торгівлі або іншої незаконної угоди щодо неї.

При цьому, в умовах стрімкого розвитку технологій, автор не вказує на можливості проведення допиту дитини в режимі відеозв'язку з використанням програмного забезпечення, яке дає можливість змінювати зовнішність та/або голос особи, яка проводить допит та дозволяє, наприклад, імітувати таким чином розмову двох дітей. Така методика проведення допиту дітей має позитивні результати в країнах Європи та вже має прецеденти часткової її використання в Україні. Дослідження цього питання надало б роботі більшої цікавості.

3. Ведучи мову про використання спеціальних знань, які застосовують під час розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини (с. 197-209), дисертант залишив поза своєю увагою питання – яким чином вплинули зміни та доповнення, внесені протягом останніх років до статей 242, 243, 244 Кримінального процесуального кодексу України на якість та ефективність розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини? Адже вказані норми КПК України зазнавали змін з травня 2014 року.

4. Ураховуючи значний досвід органів досудового розслідування країн Європи в розслідуванні злочинів щодо дітей, зокрема, торгівлі дітьми вважаємо, що автору доцільно було б розглянути досліджувані питання в порівнянні з міжнародним досвідом. Це надало б роботі повноти та більшої цікавості.

5. Потребує також додаткової аргументації та пояснення пропозиція автора щодо доповнення КПК України новою статтею 222-1 (с. 149), зокрема щодо її частини 3 *«З метою здійснення ефективної взаємодії органу досудового розслідування та оперативних підрозділів у складних та великих за обсягом кримінальних провадженнях, а також щодо тяжких і особливо тяжких злочинів, учинених в умовах неочевидності, чи набули суспільного резонансу або*

вчинені на території декількох адміністративно-територіальних одиниць України, утворюється слідчо-оперативна група.» Оскільки Кримінальним процесуальним кодексом України поняття «слідчо-оперативна група» взагалі не регламентовано.

Проте наведені вище дискусійні положення жодним чином не знижують високого наукового рівня дисертації.

Повнота викладу наукових положень в опублікованих працях. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані автором у дисертації, доволі повно відображені в авторефераті та опублікованих працях. Основні положення і результати дисертації знайшли своє відображення у чотирнадцяти наукових публікаціях, серед яких п'ять статей – у виданнях, що включені МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у науковому виданні іншої держави з юридичного напрямку, шість – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах, словник і методичні рекомендації.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація **Фарими Миколи Миколайовича «Розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини»** є самостійною, комплексною, завершеною працею, що містить нові науково обґрунтовані результати проведених здобувачем досліджень.

Дисертація повною мірою відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її автор – **Фарима Микола Миколайович** – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент

**начальник відділу розслідування службових злочинів
управління розслідування корупційних злочинів
Головного слідчого управління
Національної поліції України
доктор юридичних наук, доцент**



А.В. ШЕВЧИШЕН